

O lectură spitzeriană a romanului românesc postbelic: idei pentru o analiză¹

ANDREEA DAVID

Critica românească și analiza romanului postbelic

A scrie romane în epoca comunistă a însemnat, pentru mulți, un act de rezistență. Într-o lume a mistificării cotidiene și generalizate, ficțiunea devenise mai reală decât realitatea, iar romanul era genul literar în interiorul căruia puteau fi oculte adevăruri și semnificații care nu puteau fi rostite în altă formă. Exemplul cel mai reprezentativ, în acest sens, este „romanul obsedantului deceniu” de la jumătatea anilor '60, care, prin simpla dislocare a acțiunii în deceniul precedent², reușise să aducă în interiorul spațiului literar temele politice ale manipulării totalitare. După căderea regimului, se va descoperi, pe de altă parte, că adevărurile care păreau atât de importante înainte nu erau decât o mică parte din ceea ce reprezentaseră cei patruzeci de ani de comunism.

S-a dezbătut multă vreme despre valoarea și lizibilitatea romanelor din perioada comunistă într-un context politic și cultural complet diferit

---

¹ Lectura propusă pornește de la proiectul meu de doctorat, care vizează analiza unei selecții de romane din perioada 1948-1980. Ideile prezentate aici fac însă parte dintr-un program „maximal”, care depășește, evident, limitele unei lucrări doctorale.

² Pentru romanul obsedantului deceniu și aceste dispozitive de ocultare, cf. Alex Goldiș, „Pentru o morfologie a romanului «Obsedantului deceniu», în *Caietele Sextil Pușcariu*, III, 2017, pp. 494-502.

și, în perspectivă, de către cititori care nu au trăit timpurile respective. Dispariția funcționalității dispozitivelor literare adoptate de scriitori pentru a comunica cu cititorii lor contemporani, opacitatea acestor dispozitive și disponibilitatea unor lecturi mai explicite și imediat inteligibile au împins, de fapt, publicul spre alte opțiuni³, periclitând receptarea acestor opere. După 1989 romanele din epoca comunistă sunt citite, de asemenea, într-un nou context istoric, în care au devenit presante noile preocupări revizioniste și „est-etice” privind relațiile autorilor cu regimul, rolul lor în cadrul sistemului totalitar, colaborarea cu organele de Securitate și, în fine, pozițiile lor în dezbateră publică democratică⁴.

În mod firesc, interesul criticii s-a mutat de la analiza pur estetică, care domina câmpul literar de la jumătatea anilor '60, către o analiză axată pe aspectele contextuale, de reconstituire a spațiului de producție a romanelor: intră deci în raza analizelor realitatea socială, cenzura, mesajul operei în contextul totalitar (după o grilă etică); multe energii au fost investite apoi în configurarea noului canon literar, în care a fost pus în evidență mai ales aspectul istorico-ideologic al literaturii. Nu în ultimul rând, sincronizarea la modelele criticii internaționale a adus în prim-plan, inițial, interesul spre postmodernism, și mai recent spre *Digital Humanities* și analizele cantitative. Cu excepția volumelor de istorie literară care se referă la operele celor mai importanți autori din perioada 1946-1989, în care este vizibilă intenția de recuperare a valorilor pe plan estetic, foarte puține analize au fost interesate de aspectele textuale, de limbă și stil, de elementele paratextuale și pragmatice și de tot ceea ce ține de materialitatea genului și evoluția generală a tipologiilor textuale⁵. Desigur, nu lipsesc studiile stilistice

³ „Ficțiunea, și odată cu ea întreaga literatură, a suferit de pe urma uzurii morale a mecanismului său de seducție”: iată cum explică Ion Simuț procesul prin care cititorii s-au îndepărtat de ficțiune în postcomunism; abia în jurul anului 2004, în *Reabilitarea ficțiunii*, criticul consideră că a sosit momentul pentru a scrie și a vorbi din nou despre romane.
⁴ Cf. Paul Cernat, „Iluziile revizionismului est-etice”, în *Observator cultural*, nr. 539, 540, 541 (2010); Ion Simuț, „Sulla dignità dello scrittore romeno durante il comunismo”, *Transylvanian Review*, XXIII, Supplement no. 1 (2014), pp. 169-181.
⁵ Textul de referință pentru analiza formală a romanului românesc rămâne *Arca lui Noe* de Nicolae Manolescu, care a avut numeroase reeditări, de la prima publicare, în 1980, până la ultima ediție, din 2018.

sau pragmatice în general, dar acestea nu au vizat în mod special literatura din perioada comunistă sau au făcut-o doar pentru anumite perioade (anii '80 fiind printre cei mai analizați).

Pentru o nouă abordare a unor aspecte retorico-stilistice ale romanului din epoca comunistă, credem că ar fi util să pornim din nou de la operele de exordiu ale marelui filolog vienez Leo Spitzer (1887-1960), opere de excepție, care au marcat nașterea și dezvoltarea criticii stilistice, și care au avut întotdeauna o receptare foarte redusă în interiorul discursului critic românesc⁶.

Între 1910 și 1922, înainte și după Primul Război Mondial, tânărul Leo Spitzer, discipol genial al mării școli de filologie romanică de la Universitatea din Viena, publică o seamă de studii surprinzătoare și novatoare, menite să deschidă noi drumuri în lingvistica și filologia europeană. Dacă deja în prima sa operă importantă, *Formarea cuvintelor ca instrument stilistic în opera lui Rabelais* (1910)⁷, Spitzer depășește diviziunea netă dintre

⁶ Printre pușinii care au scris despre Spitzer în România, Ioana Bot citează lucrările de început ale filologului pentru rolul lor în definirea studiilor stilistice în Bot, „Gli esordi dimenticati della stilistica: Leo Spitzer, censore dei soldati italiani nei campi di prigionia della Prima Guerra Mondiale”, în *Caietele Echinox*, nr. 33, 2017, pp. 352-367. Iar, într-un articol despre nașterea stilisticii, figura lui Spitzer este legată de cea a lui Dumitru Caracostea, v. Bot, „The Founding Fathers of Stylistics, a double portrait: Leo Spitzer and Dumitru Caracostea”, în *Romanica Cracoviensia*, nr. 3, 2016, pp. 169-177. În ceea ce privește receptarea contemporanilor săi, Spitzer este menționat de foarte puține ori de către criticii literari români, și chiar și în aceste cazuri este amintit pentru lucrările ulterioare tripticului italian și în raport cu critica structuralistă. A se vedea Alex Goldiș, „Începuturile structuralismului românesc”, în *Revista Transilvania*, nr. 2, 2013, pp. 65-68. Cu toate acestea, semnalăm că Perifrazele și IU au fost comentate la scurt timp după lansarea lor în reviste românești: G. Giuglea, *Dacoromania*, II (1921-22), p. 827; Iorgu Iordan, *Arhiva*, XXX (1923), p. 123 sq.; IU: Iorgu Iordan, *Arhiva*, XXX (1923), p. 399 sq. Ambele referințe sunt menționate în *An Introduction to Romance Linguistics: Its Schools and Scholars*, traducerea în limba engleză a lui John Orr, cu ample adăugiri, a volumului românesc al lui Iorgu Iordan, din 1932.
⁷ *Die Wortbildung als stilistisches Mittel exemplifiziert an Rabelais*, publicată în 1910, a fost lucrarea sa de disertație, dar cum la vremea respectivă aceasta dădea titlul de doctor în țările germanice, ea poate fi asimilată cu teza sa de doctorat, cf. Lorenzo Renzi, „Leo Spitzer, Rabelais. La formazione di parole come strumento stilistico”, în *Strumenti Critici*, XXXVII, 3 (2022), p. 623.

lingvistică și literatură, atât de specifică epocii, în cele trei studii următoare dedicate limbii italiene, *Die Umschreibungen des Begriffes "Hunger" im Italienischen* (1920), *Italienische Kriegsgefangenenbriefe* (1921) și *Italienische Umgangssprache* (1922), va pune bazele stilisticii sale, dezvoltând o metodă de abordare a limbii și a stilului cu totul nouă și originală, care se mișcă, așa cum a scris Claudia Caffi, „în afara categoriilor dihotomice prin care obișnuim să caracterizăm lingvistica secolului al XX-lea, precum idealism vs. empirism, pozitivism vs. idealism, universal vs. individual, individual vs. social, sincronie vs. diacronie, psihologic vs. sociologic. În Spitzer nicio dihotomie nu se rezolvă, în fiecare conviețuiesc ambele poluri, în tensiune. Ceea ce-l interesează este totalitatea”⁸. Scrise în timpul Primului Război Mondial, și publicate la sfârșitul conflagrației, operele dedicate limbii italiene reprezintă, așadar, un moment central în evoluția criticii spitzeriene și conțin idei și metode încă viabile.

Tripticul italian și centralitatea dialogului

În 1914, la începutul războiului, în prefața lucrării *Italienische Umgangssprache*, dedicată magistrului său Wilhelm Meyer-Lübke, Spitzer lămurște astfel semnificația propriei sale opere, legată de valoarea și centralitatea dialogului: „Poate în aceste zile în care Europa toată este cutremurată de zgomotul războiului și oamenii par să se înțeleagă doar prin tunuri, mitraliere și mine, convine să ne reamintim că există un alt mijloc prin care fiecare dintre noi i s-a dat să-i comunice celuilalt ceea ce este propria sa voință, și celuilalt să-l conteste, un mijloc într-adevăr nu lipsit de mijloace de apărare, dar relativ inofensiv și foarte subtil. [...] A reaprinde nostalgia interacțiunii bazate pe dialog [...] reamintind astfel, în fața pathos-ului acțiunii, elocvența cuvântului”⁹: descoperim în analizele lingvistice extrem de amănunțite ale lui Spitzer o operațiune critică foarte atentă la contextul istoric și politic.

⁸ Claudia Caffi, „Quando non puoi dire ‘fame’: perifrasi dei prigionieri italiani, 1915-1918”, în Leo Spitzer, *Perifrasi del concetto di fame*, Editura Il Saggiatore, Milano, 2019, p. 18.

⁹ Leo Spitzer, *Lingua italiana del dialogo*, Editura Il Saggiatore, Milano, 2007, p. 62.

În septembrie 1915, Spitzer intră direct în contact cu Marele Război și cu cuvintele pe care acesta le-a generat: evitând serviciul pe front, este angajat ca cenzor militar la Oficiul Central al Cenzurii Poștale din Viena, cu sarcina de a filtra corespondența prizonierilor de război și a internaților italieni pe teritoriul Austro-Ungariei¹⁰. După cum se știe, anii Primului Război Mondial au reprezentat momentul istoric în care masele populare și țărănești din toată Europa au fost nevoite să înceapă să scrie. A fost calculat că doar în Italia în perioada războiului au fost trimise prin poștă în jur de 4 miliarde de scrisori (cu atât mai multe în Franța, Germania, Marea Britania etc.)¹¹. Spitzer ca cenzor militar are sub mână un material imens pe care îl transcrie cu intenția de a-l folosi pentru studiile sale. În 1916, va prezenta un Referat [*Bericht*] pentru superiorii săi de la Biroul de cenzură, din care se vor naște celelalte două opere fundamentale dedicate limbii italiene, menționate mai sus.

¹⁰ A îndeplinit această sarcină în perioada 17 septembrie 1915-18 noiembrie 1918.

¹¹ Marele Război, ca eveniment care a reunit și a pus în contact o umanitate foarte eterogenă atât din punct de vedere geografic, cât și social, a funcționat ca un catalizator pentru studiile sociale, nu numai în domeniul lingvisticii, ci și în cel al etnografiei, psihologiei și sociologiei. Mai degrabă decât un caz izolat, cel al lui Spitzer este unul dintre numeroasele studii care au pornit de la acest uriaș „experiment social” în aer liber. A se vedea, de exemplu, Quinto Antonelli, *Storia intima della grande guerra. Lettere, diari e memorie dei soldati dal fronte*, Editura Donzelli, Roma, 2014; Rémy Cazals și Frédéric Rousseau, *14-18 le cri d'une génération*, Editura Privat, Toulouse, 2012; Antonio Gibelli, *La Guerra Grande. Storie di gente comune*, Editura Laterza, Bari, 2014. Un secol după publicarea cărții lui Spitzer, Lorenzo Renzi extinde la o geografie mult mai amplă, într-o perspectivă europeană comparată, analiza scrisorilor în *Lettere della Grande Guerra. Messaggi, diari e memorie dall'Italia e dal mondo*, Editura Il Saggiatore, Milano, 2021. Pentru scrisorile în limba română sunt fundamentale studiile lui Dan Octavian Cepraga: „Scritture contadine e censori d'eccezione: le lettere versificate dei soldati romeni della Grande Guerra”, în *Quaderni della casa romana di Venezia*, nr. 9, 2016, pp. 187-196; „Scrivere a voce alta: le lettere versificate dei soldati contadini romeni”, în *Quaderni di Filologia Romanza*, pp. 26-27, n.s. 5-6 (2018-2019), pp. 131-154; „L'edizione delle lettere versificate dei soldati romeni tra filologia e folclore: appunti di metodo”, în *Transylvanian Review*, XXIX, Supp. 1 (2020), pp. 217-228; precum și capitolul „«Vai lettera oltre ai monti!» e altri canti-lettere: Lettere in versi di soldati romeni di Transilvania e del Regno”, în Renzi 2021.

Tripticul italian, coagulat în jurul evenimentelor Primului Război Mondial, reprezintă punctul de trecere de la o analiză pozitivistă, legată de metoda lui Meyer-Lübke, la o analiză mai deschisă către curentele idealiste ale lingvisticii, apropiate de Hugo Schuchardt și Karl Vossler (fără a deveni idealistă *in toto*, dar rămânând mereu în echilibru între un „em-pirism idealist” și un „idealism pozitivist”)¹², cu un accent atât pe psihologia poporului, cât și pe psihologia individului (deja *in nuce*) în lucrarea despre Rabelais. Din aceste premise se naște interesul filologului pentru stilistica și retorica dialogului.

În *Italienische Umgangssprache*, un studiu care datorează foarte mult cărții lui Hermann Wunderlich, *Unsere Umgangssprache* (1894), un fel de manual, axat pe limba germană, de ceea ce astăzi am numi pragmatică lingvistică sau analiză a conversației, Spitzer se ocupă de interacțiunea dintre vorbitori, din perspectiva actului lingvistic. Se îndepărtează astfel de la metoda riguroasă istorico-comparativă a magistrului său Meyer-Lübke, alegând un tip de analiză psihologico-descriptivă, pe linia lui Charles Bally și Jules Gilliéron, precum și a celor menționați mai sus, Schuchardt și Vossler.

Este vorba de o adevărată schimbare de paradigmă metodologică, confirmată și de eterogenitatea materialelor care compun *corpus*-ul folosit de Spitzer, format din texte teatrale, în primul rând, dar și din romane și eseuri italienești, dublate de exemple din alte limbi, caracterizate de o mare diversitate stilistică (de la tonurile comediei dialectale la cele ale eseului critic), toate unite de caracterul dialogic. Este evident faptul că „nu atât fenomenele lingvistice izolate îl atrag pe cercetătorul limbii, cât rețeaua de comportamente și procese mentale a căror expresie «reprezintă»”¹³. Și mai

¹² După cum afirmă și Lorenzo Renzi, Spitzer nu va abandona niciodată definitiv metoda istorică și, chiar dacă a stârnit interesul și aprobarea lui Benedetto Croce, metoda sa nu se poate înscrie sub semnul neidealismului, a se vedea Renzi, „Spitzer italiano. La *Italienische Umgangssprache* nella versione italiana”, în *Leo Spitzer. Lo stile e il metodo*, ed. Ivano Paccagnella și Elisa Gregori, Esedra Editrice, Padova, 2010, p. 187.

¹³ Elisa De Roberto, „Agli albori dello studio dell'italiano parlato: note storiche e critiche a proposito della recente edizione italiana dell'*Italienische Umgangssprache* di Leo Spitzer”, în *Linguistica e Filologia*, nr. 28, 2009, p. 58.

explicită în acest sens, după cum subliniază Claudia Caffi, este structura volumului, care este împărțit astfel: *Forme de deschidere a discursului* (cap. I), *Vorbitor și ascultător* (cap. II; central, dată fiind tripartiția sa în *Forme de politețe, Economie și risipă a formelor, Discurs și replică*), *Vorbitor și situație* (cap. III), *Forme de închidere a discursului* (cap. IV). Schimbul dintre vorbitor și ascultător este astfel observat în principalele momente ale dezvoltării sale. Spitzer anticipează aici cu zeci de ani nașterea pragmaticii și a sociolingvisticii, cu o viziune a limbii ca acțiune, ca un joc sau o luptă între vorbitori, în care miza este, într-adevăr, succesul dialogului, dar și afirmarea propriului punct de vedere fără a-și „pierde fața”, pentru a folosi conceptul lui Erving Goffman, care poate fi deja întrezărit în spatele analizelor psihologice ale filologului¹⁴.

„Antagonismul latent” dintre interlocutori, prin care fiecare vrea să-și impună punctul de vedere, încercând în același timp să „atenueze potențialul conflict” existent în fiecare dialog¹⁵, este un *leitmotiv* care, încă din prefață, străbate textul în diverse puncte („o luptă aprigă, o adevărată vânătoare care se ascunde în spatele unor forme pașnice”, „Orice eufemism nu este decât o reacție la violența pe care cuvintele o exercită asupra realității”)¹⁶, transformate în arme, doar mijloacele lingvistice ale vorbitorilor pot decreta superioritatea, în funcție de capacitatea fiecăruia de a le folosi. Limba colocvială [*Umgangssprache*] pe care Spitzer o evocă încă din titlu nu este italiana standard, ci mai degrabă un set de reguli comune de dialog, independente de varietățile particulare. Nu este surprinzător să regăsim aceeași concepție agonistică a dialogului în *Perifraxe*: Spitzer vorbește despre vânătoarea sa de perifraxe, de stratageme ale deținutului de a ascunde cuvântul „foame”, ca despre un joc, o luptă, într-un dialog, care nu se desfășoară, de data aceasta, doar între doi interlocutori, prizonierul de război și cei rămași acasă, prezentând participarea activă a unui al treilea

¹⁴ Lorenzo Renzi remarcă modul în care Spitzer a extins sfera de cuprindere a politeții, pe atunci limitată la formele alocutive, considerând-o o parte structurantă a „încăierării” dialogale, cf. Renzi, „Spitzer italiano”, ed. cit., pp. 192-193.

¹⁵ Claudia Caffi, „Quando non puoi dire 'fame'”, *op. cit.*, p. 14.

¹⁶ Leo Spitzer, *Lingua italiana*, *op. cit.*, p. 110 și p. 203.

element: cenzorul¹⁷. Găsim un comentariu în acest sens în Postfața la *Limba italiană a dialogului*: „diferența dintre expresiile care ascund și în același timp dezvăluie folosite de prizonierii de război italieni pentru a comunica foamea și acelea spontane și, în același timp, pre-confectionate din operele teatrale nu este chiar atât de mare pe cum ne-am putea gândi la o primă vedere: cenzura de război este doar o cenzură mai puternică decât cea la care limbajul este supus întotdeauna, și anume la toate acele forme de respect și de considerație socială, morală, culturală ș.a.m.d., față de interlocutor (cap. II) și de situație (cap. III)”¹⁸.

Așadar, „cenzura la care vorbitorii își supun enunțurile, cumpănind opțiunile cele mai potrivite, mai politicoase și mai utile într-o anumită situație” este mereu activă în dialogurile cotidiene; ea se transformă în *Perifraze*, adică în situația prizonierilor de război, dintr-o „formă de considerație sau reticență” în necesitate¹⁹. Opacitatea formei este căutată de prizonierul care scrie pentru a supraviețui: el folosește orice mijloc pe care îl are la dispoziție pentru a depăși această provocare, nevoit să mențină un echilibru între disimulare și expresivitate, pentru a nu periclita mesajul adresat familiei.

Studiul despre limba italiană vorbită, bazat pe texte și materiale literare, și studiul despre perifrazele pentru conceptul de foame, construit pe baza materialul viu și tragic oferit de scrisorile prizonierilor de război, sunt doar aparent îndepărtate, ele, de fapt, așa cum a observat Claudia Caffi, sunt caracterizate de același nucleu teoretic, de natură pragmatică. La baza ambelor se află aceeași concepție despre limbaj ca „acțiune care implică întotdeauna, având în vedere variabila individuală [...] specifică fiecărei opțiuni stilistice, anumite riscuri”²⁰. Analiza motivațiilor care determină o opțiune sau alta, precum și a modului în care aceasta este înțreținută de vorbitor, unește ambele întreprinderi critice.

¹⁷ Cf. Lorenzo Renzi, *Lettere della Grande Guerra*; a se vedea și articolul: Lorenzo Renzi, „Philologica Militaria. In margine alle „Lettere dei Prigionieri di guerra” di Spitzer nella nuova edizione del 2016”, în *Linguistica e Filologia*, nr. 37, 2017, pp. 7-52.

¹⁸ Leo Spitzer, *Lingua italiana*, ed. cit., p. 353.

¹⁹ Claudia Caffi, „Quando non puoi dire ‘fame’”, ed. cit., p. 14.

²⁰ *Ibidem*.

Pentru o lectură spitzeriană a romanului românesc postbelic

Dincolo de diversitatea (contextuală și de gen) a romanelor românești din perioada comunistă în comparație cu materialele analizate de criticul vienez, putem totuși considera cadrul metodologic și conceptual pus la punct de Spitzer ca fiind valabil și profitabil și pentru situația textuală și stilistică a materialelor literare românești: diferența dintre un roman „normal” și un roman scris într-un context în care instituția Cenzurii este activă este similară cu cea dintre dialogurile din *Italienische Umgangssprache* și cele din *Die Umschreibungen*. Cazul prizonierilor italieni controlați de cenzura de război prezintă, de fapt, asemănări surprinzătoare cu situația cenzurii de Stat din perioada comunistă, nu numai în ce privește relația antagonică dintre scriitor și cenzor, ci și referitor la condiția scriitorului față de cititorul său și a acestuia față de text. În ambele situații există un cititor concret, care împărtășește cu cel care scrie anumite coordonate culturale și spre care se îndreaptă efortul de a comunica un conținut care nu poate fi exprimat în mod explicit, ci doar pe căi ocolite, prin intermediul unor *Umschreibungen*.

În comparație cu prizonierii de război, scriitorul sub comunism are mai multe „arme” la dispoziție și, evident, opțiunile sale stilistice trebuie privite la maximul grad de individualitate, potențate de tensiunea majoră dintre cele două instanțe în joc²¹. Dacă luăm din nou ca exemplu romanele obsedantului deceniu, una dintre „perifrazele” cele mai adoptate de scriitori se situează la nivel structural: jocul de planuri temporale, cu deplasarea acțiunii în anii '50, nu este decât una dintre opțiunile de obscurizare a mesajului pe care scriitorii le adoptă pentru a vorbi despre propria contemporaneitate, în timp ce alte opțiuni pot fi alegerea unui anumit tip de narator, efectele pluralității vocilor și așa mai departe. O altă considerație se referă la postura criticului sau a cititorului postcomunist: dacă ne interesează

²¹ Cenzura este adesea considerată un „catalizator stilistic”, citat din Kagarlitsky, Dauzat, 1993, p. 91, în Ioana Macrea-Toma, „The Archive as Blueprint: Information in Mass Dictatorships”, în *The Palgrave Handbook of Mass Dictatorship*, ed. Paul Corner și Jie-Hyun Lim, Editura Palgrave Macmillan, London, 2016, p. 153.

conținutul mesajului, suntem pe postura cenzorului Spitzer, vânător de perifraze; dacă, în schimb, acordăm importanță formei și stilului, ne apropiem de figura filologului, pentru care succesul sau eșecul în ocultarea mesajului sau gradul său de ingeniozitate devine irelevant, în timp ce capătă importanță modalitatea de realizare a acestuia. Simplificând, dacă până acum critica romanului sub comunism și-a îndreptat atenția asupra mesajului și a contextului, adică asupra *motivelor* pentru care romanul și-a asumat un anumit conținut și anumite forme, rămâne de explorat mai în profunzime *modul* în care le-a realizat și le-a adaptat.

Spitzer oferă un model de urmat pentru o lectură a textului care să includă în același timp aspectele lingvistice și cele literare, care să fie conștientă de context, dar nu dependentă de acesta. În tradiția critică italiană, în care stilistica a avut și are un rol major, lingvistul Maurizio Dardano analizează evoluția romanului italian pornind de la câteva fenomene textuale semnificative și propune o dublă perspectivă de analiză. Prima, de tip transversal, permite identificarea fenomenelor, a structurilor și a construcțiilor care definesc evoluția romanului și a articulațiilor sale; fiecare operă este astfel martor al unui anumit moment și a unei forme specifice a romanului. El pornește de la observarea unor fenomene care caracterizează aparatul paratextual, trece apoi la o reflecție asupra subdiviziunii textului și a repartiției interne a acestuia, la analiza unor fenomene semnificative la nivel naratologic și sintactic și, în final, la considerații asupra dezvoltării lexicului și a altor fenomene micro-lingvistice. „Inventarierea, descrierea și interpretarea” unor fenomene prezente transversal în operele dintr-o anumită perioadă ar duce la „obținerea unei panorame a câmpului, utilă pentru a avea o imagine de ansamblu a tendințelor generale în literatură” și pentru a găsi noi puncte de comparație. Cel de-al doilea tip de analiză, complementar, este destinat studiilor de caz exemplare și stabilește, în cadrul operelor, rațiunile formelor fiecăreia, prin descrierea și interpretarea lor, concentrându-se astfel asupra fenomenelor textuale, lingvistice și stilistice individuale ale unei opere date²².

²² Maurizio Dardano, *Leggere i romanzi. Lingua e strutture testuali da Verga a Veronesi*. Editura Carocci, Roma, 2008, pentru definirea celor două perspective: pp. 9-13.

În acest cadru, modelul *Limbii italiene a dialogului* ar putea fi urmat pentru a reflecta asupra stilului și a retoricii dialogului în câteva romane exemplare. Referindu-ne doar la dialogul dintre personaje, perspectiva pragmatică asupra reprezentării interacțiunii sociale, din punctul de vedere al schimbului, cooperant sau conflictual, realizat cu armele pașnice ale cuvântului pentru a se impune asupra interlocutorului, ar deveni nu o cușcă îngustă în care textul exemplifică anumite reguli de comunicare verbală, ci o „premisă de lectură, [...] deschisă spre descoperirea sensurilor imanente ale operelor”²³. S-ar înscrie, astfel, în această „poetică a dialogului” strategiile de politețe, de reticență, de ambiguitate, de seducție și de abatere de la norma socială, cu care personajele își negociază poziția în raport cu interlocutorul la fiecare replică, modalitățile prin care ele subminează prin cuvinte puterea unei anumite autorități.

Aportul acestui tip de analiză textuală, care nu ține cont de separările disciplinare dintre lingvistică și literatură, încercând să „depășească vechea antinomie între formă și conținut”²⁴, ar fi acela de a echilibra relația cu un domeniu al literaturii române care a avut de multe ori de suferit din cauza particularității contextului și a problemelor etice puse în joc, ceea ce a dus în diverse momente la excluderea din multe analize a unor opere cărora nu li s-a atribuit o valoare absolută în cadrul canonului literar. Spitzer își revendică, prin „eclectismul său degajat”, o relație multiplă cu subiectul studiat: „Voi refuza întotdeauna, în fața unor realități atât de colorate precum limba și literatura, să renunț la instrumente utile într-un caz particular, chiar dacă sunt general atacabile, doar pentru că o modă filosofică actuală nu le aprobă”²⁵.

²³ Un volum care pornește tocmai de la aceste premise este Corina Ciocârlie, *Pragmatica personajului*, Editura Minerva, București, 1992, p. 8.

²⁴ Maurizio Dardano, *op. cit.*, p. 10.

²⁵ Leo Spitzer, „Risposta a una critica”, în *Convivium*, XXV, 1957, p. 601. Citat de Stefano Ballerio, „Ripercorrere Leo Spitzer: il metodo e l'identità”, *Letteratura e letterature*, nr. 5, 2011, p. 111.

Bibliografie

- ANTONELLI, Quinto, *Storia intima della grande guerra. Lettere, diari e memorie dei soldati dal fronte*, Editura Donzelli, Roma, 2014.
- BALLERIO, Stefano, „Ripercorrere Leo Spitzer: il metodo e l'identità”, în *Letteratura e letterature*, nr. 5, Editura Fabrizio Serra, Pisa, 2011, pp. 99-124.
- BOT, Ioana, „The Founding Fathers of Stylistics, a double portrait: Leo Spitzer and Dumitru Caracostea”, în *Romanica Cracoviensia*, nr. 3, 2016, pp. 169-177.
- BOT, Ioana, „Gli esordi dimenticati della stilistica: Leo Spitzer, censore dei soldati italiani nei campi di prigionia della Prima Guerra Mondiale”, în *Caietele Echinox*, nr. 33, 2017, pp. 352-367.
- CAFFI, Claudia, „La pragmatica a venire di Leo Spitzer”, în SPITZER, Leo, *Lingua italiana del dialogo*, Editura Il Saggiatore, Milano, 2007, pp. 15-35.
- CAZALS, Rémy, ROUSSEAU, Frédéric, *14-18 le cri d'une génération*, Editura Privat, Toulouse, 2012.
- CEPRAGA, Dan Octavian, „Scritture contadine e censori d'eccezione: le lettere versificate dei soldati romeni della Grande Guerra”, în *Quaderni della casa romana di Venezia*, nr. 9, 2016, pp. 187-196.
- CEPRAGA, Dan Octavian, „Scrivere a voce alta: le lettere versificate dei soldati contadini romeni”, în *Quaderni di Filologia Romanza*, 26-27, n.s. 5-6 (2018-2019), pp. 131-154.
- CEPRAGA, Dan Octavian, „L'edizione delle lettere versificate dei soldati romeni tra filologia e folclore: appunti di metodo”, în *Transylvanian Review*, XXIX, Supplement no. 1 (2020), pp. 217-228.
- CERNAT, Paul, „Iluziile revizionismului est-etic”, în *Observator cultural*, nr. 539, 540, 541 (2010).
- CIOCĂRLIE, Corina, *Pragmatica personajului*, Editura Minerva, București, 1992.
- DARDANO, Maurizio, *Leggere i romanzi. Lingua e strutture testuali da Verga a Veronesi*, Editura Carocci, Roma, 2008.
- DE ROBERTO, Elisa, „Agli albori dello studio dell'italiano parlato: note storiche e critiche a proposito della recente edizione italiana dell'*Italienische Umgangssprache* di Leo Spitzer”, în *Linguistica e Filologia*, nr. 28, 2009, pp. 57-82.
- GIBELLI, Antonio, *La Guerra Grande. Storie di gente comune*, Editura Laterza, Bari, 2014.
- GOLDIȘ, Alex, „Pentru o morfologie a romanului «Obsedantului deceniu»”, în *Caietele Sextil Pușcariu*, III, 2017, pp. 494-502.
- GOLDIȘ, Alex, „Începuturile structuralismului românesc”, în *Revista Transilvania*, nr. 2, 2013, pp. 65-68.
- MACREA-TOMA, Ioana, „The Archive as Blueprint: Information in Mass Dictatorships”, în *The Palgrave Handbook of Mass Dictatorship*, Paul Corner, Jie-Hyun Lim (ed.), Editura Palgrave Macmillan, London, 2016, pp. 141-156.
- MANOLESCU, Nicolae, *Arca lui Noe: studiul despre romanul românesc*, Editura Cartea Românească, București, 2018.
- RENZI, Lorenzo, „Spitzer italiano. La *Italienische Umgangssprache* nella versione italiana”, în *Leo Spitzer. Lo stile e il metodo*, Atti del XXXVI Convegno Interuniversitario, Bressanone/Innsbruck, 10-13 luglio, 2008, Ivano Paccagnella, Elisa Gregori (ed.), Esedra Editrice, Padova, 2010, pp. 183-202.
- RENZI, Lorenzo, „Lettere di soldati della Grande Guerra in Francia, Italia e Romania”, în *Memorialistica e letteratura della Grande Guerra. Parallelismi e dissonanze*, în Atti del Convegno di studi italo-romeno, Padova-Venezia, 8-9 ottobre 2015, a cura di D. O. Cepraga, R. Dinu e A. Firțu, Quaderni della Casa Romana di Venezia, nr. 11 (2016), pp. 19-38.
- RENZI, Lorenzo, *Lettere della Grande Guerra. Messaggi, diari e memorie dall'Italia e dal mondo*, Editura Il Saggiatore, Milano, 2021.
- RENZI, Lorenzo, „Philologica Militaria. In margine alle «Lettere dei Prigionieri di guerra» di Spitzer nella nuova edizione del 2016”, în *Linguistica e filologia*, nr. 37, 2017, pp. 7-52.
- RENZI, Lorenzo, „Leo Spitzer, Rabelais. La formazione di parole come strumento stilistico”, în *Strumenti Critici*, XXXVII, 3 (2022), pp. 623-625.
- JORDAN, Iorgu, *An Introduction to Romance Linguistics: Its Schools and Scholars*, Editura Methuen & Company Ltd., United Kingdom, 1937.
- SIMUȚ, Ion, *Reabilitarea ficțiunii*, Editura Institutul Cultural Român, București, 2004.
- SIMUȚ, Ion, „Sulla dignità dello scrittore romeno durante il comunismo”, în *Categorie europee. Rappresentazioni storiche e letterarie del 'politico'*, ed. Sorin Șipoș, Federico Donatiello, Dan Octavian Cepraga, Aurel Chiriac, Cluj-Napoca, *Academia Română [= Transylvanian Review]*, XXIII, Supplement no. 1, (2014)], pp. 169-181.

- SPITZER, Leo, *Die Wortbildung als stilistisches Mittel exemplifiziert an Rabelais: Nebst einem Anhang über die Wortbildung bei Balzac in seinen „Contes Drolatiques“*, Halle, Niemeyer, 1910; trad. it. Spitzer, Leo, Assenzi, Lucia, Colussi, Davide, *Rabelais. La formazione delle parole come strumento stilistico*, Editura Quodlibet, Macerata, 2021.
- SPITZER, Leo, *Die Umschreibungen des Begriffes „Hunger“ im Italienischen. Stilistisch-onomasiologische Studie auf Grund von unveröffentlichem Zensurmaterial*, Halle, Niemeyer, 1920; trad. it. Spitzer, Leo, *Perifrasi del concetto di fame: La lingua segreta dei prigionieri italiani nella Grande guerra*, Editura Il Saggiatore, Milano, 2019.
- SPITZER, Leo, *Italienische Kriegsgefangenenbriefe. Materialien zu einer Charakteristik der volkstümlichen italienischen Korrespondenz*, Bobb, Hanstein, 1921; trad. it. (II ed.), Spitzer, Leo, ed. Renzi, Lorenzo, *Lettere di prigionieri di guerra italiani. 1915-1918*, Editura Il Saggiatore, Milano, 2016.
- SPITZER, Leo, *Italienische Umgangssprache*, Bonn, Schröder, 1922; trad. it. *Lingua italiana del dialogo*, Claudia Caffi, Cesare Segre (ed.), Editura Il Saggiatore, Milano, 2007.